

וינה - צומת חשוב בפעולות "נתיב"

עד שנת 1957 פעל בווינה מוקד של "נתיב", אשר ניהל תחת פיקודו של שייקה דן את הפעולות במזרח אירופה, להוציא את ברית-המועצות. דן ועמיתו גרישה חיפשו אמנם ללא לאות אחרי דרכים להברחת יהודים, אך לא היה מדובר בעלייה משמעותית. מדי פעם הצליחו השניים בתחבולותיהם להעלות לא רק בודדים, אלא גם משפחות שלמות, ומדי פעם הצילו אנשים ממאסרים ומרדיפות, למרות שהיו להם גם כשלונות. עיקר החשיבות של הפעולות האלה היתה בכך שהן שימשו מעין איתות ליהודי מזרח אירופה, שמדינת ישראל היתה ערה למצוקותיהם וחיפשה דרכים להצלתם. נוסף על כך עסק המוקד בווינה גם בהעברת חומרי הסברה ותשמישי קדושה, בהברחת כספים לפעילים ששימשו אותם לעיתים גם למטרות סעד והפצת מידע מל הנעשה בישראל.

לאחר שובו של שייקה ארצה, נשארה בווינה יחידה קטנה, בעיקר לצרכי גיבוי לוגיסטי לשליחי "נתיב" בבירות מזרח אירופה. מאז שנות החמישים והשישים שימשה וינה תחנת מעבר לעולים מברית-המועצות או ממזרח אירופה, שהגיעו אליה ברכבות או במטוסים. אנשי "נתיב" קיבלו את פניהם בבואם, פיזרו אותם בבתי-מלון ודאגו להטיסם ארצה במטוסי "אל על". בשנות השבעים, כשזרם העלייה מברית-המועצות גבר, ווינה נעשתה נקודת מעבר לרכבות עולים. טיפלו בהם עובדי מחלקת העלייה של הסוכנות. הסוכנות חכרה את אחוזת שנאו המבודדת והמרוחקת עשרות אחדות של קילומטרים מוינה. הבית הגדול, הטובל בחורש ומוקף חצר רחבת ידיים, שימש מחנה מעבר לעולים. בבנין מוקמו חדרי השינה לעולים, המטבח, חדר-האוכל הגדול, חדר הקריאה, חדר האורחים והמשרדים, ואילו המבנים הנוספים שמסביב לבניין המרכזי שימשו כמחסנים לכבודה של העולים. מתחנת הרכבת ומנמל-התעופה של וינה עשו העולים את דרכם ל"שנאו" באוטובוסים, ששכרה הסוכנות כשהם מלווים במכוניות המשטרה האוסטרית. העולים, שהיו מותשים מן הדרך הארוכה והמפרכת, הקדישו את זמנם לרחצה, לארוחה ולמנוחה בעוד חפציהם שנבדקו הוכנו למשלוח. יהודה דומיניץ, סמנכ"ל מחלקת העלייה של הסוכנות, יצר קשרים טובים עם הפקידות האוסטרית הבכירה, שמעבר העולים התנהל תחת פיקוחה, וניתן לומר שסיועה הקל את תהליך המעבר לשנאו וממנו לנמל-תעופה בדרך לישראל. המקום ענה בהחלט על הצרכים והשם שנאו הפך לחלק מהמיתוס של העלייה מברית-המועצות. טיב הפגישה הראשונה של העולים עם הישראלים במחנה שנאו, היה בעל חשיבות רבה. העולים הגיעו לשנאו עייפים פיזית ונפשית, נרגשים ומתוחים

לקראת הקטע האחרון של מסעם הארוך, שנפתח בשעה שהחליטו להגיש לאוביר את בקשתם לעלות לישראל.

כשהגיעו, סוף-סוף, למחנה המעבר, הרחק מהגבול הסובייטי, היו רובם מלאי חששות מן המצפה להם בארץ החדשה.

צוות שליחי "נתיב" בווינה, שעמד בקשר הדוק עם עובדי מחלקת העלייה, היה הראשון שניהל שיחות עם העולים, שהיוו מקור מידע מעודכן. משגבר זרם העולים, לא הסתפקנו בשיחות עם פעילי העלייה לסוגיהם, שהגיעו מדי פעם לווינה, ושאפנו לקבל מידע נרחב על המתרחש בקרב כלל האוכלוסייה היהודית, שכן הפעילים היוו שכבה דקה מאוד בתוך מיליוני היהודים בברית-המועצות. השכבה הדקה של המעורבים במאבק היתה, למען האמת, מנותקת במידה לא מעטה מההמון היהודי, שהתעוררות הלאומית רק נשקה בשוליו. בווינה טעמנו, אם כן, את טעם המפגש עם "הרחוב היהודי" על מגוון שכבותיו החברתיות ועדותיו. לווינה הגיעו עולים לא רק מרוסיה, מאוקראינה ומבילורוסיה, אלא גם מהמדינות הבלטיות, ממולדביה, מגרוזיה, מצפון מזרח הרי קווקז ומאסיה התיכונה. הגיעו עולים גם מאזורים מרוחקים מאוד, מערים ועיירות שהפעילים ידעו עליהם מעט מאוד.

העולה, לאחר שנח מתלאות הדרך, גילה רצון לדבר בפתיחות ולחלוק עם אנשי שיחו "בלי צנזורה" את התנסויותיו, ידיעותיו ואף את הערכותיו. אותו עולה עצמו, לאחר שהגיע ארצה, התנסה בהליכים הבירוקרטיים של הקליטה הראשונית ופגש את קרוביו וידידיו "שהדריכו" אותו, כבר לא היה כל-כך נלהב ופתוח לשיחה. לאחר שבועות אחדים, ולעיתים אף לאחר ימים אחדים, העולה כבר לא היה יכול לשמש "עד בלתי משוחד". עדותו היתה סלקטיבית ודבריו היו מלווים בפרשנות. לפיכך ערכן של השיחות עם עולים בווינה היה רב עבורנו.

לשיחות עם העולים הטריים הקדשתי זמן רב בעת ביקורי החטופים בשנאו. באחד מביקורי שם גיליתי כי בשאלון שהוקדש לנושא ההאזנה לשידורי הרדיו מישראל, נתבקש המשיב לציין את שמו ופרטים אישיים אחרים. הוראתי מיד לחדול מכך ולהסתפק בציון עיר המגורים בלבד. הסברתי לעמיתי שאזרח סובייטי, שבמהלך חייו "השתלם" במילוי טפסים שתבעו לדעת את פרטיו האישיים, לא ישיב לעולם תשובה אמיתית, אלא ירשום שם רק מה שלדעתו "רוצה" הפקיד הישראלי לשמוע. ואמנם לאחר שהוכנס לשימוש הטופס החדש, ירד פלאים אחוז העולים שציינו כי הקשיבו באופן שיטתי לשידורי ישראל.

התחקירים שנעשו בווינה סיפקו לנו מידע יסודי ואף השלימו פרטים חסרים בתמונה הכוללת. מתוך התחקירים הסקנו מסקנות לגבי תחומי פעילות שוטפת שבה עסקנו: השידורים ברוסית, משלוח החבילות וכמובן הדרישות.

בסוף שנות השבעים, בחודשי השיא של היציאה מברית-המועצות, הגיע אלי איתות מדאיג מווינה. ישה קזקוב, אשר ריכז שם את צוות השליחים שפעל הן בשנאו והן במשרדי היאס והג'וינט שבעיר עצמה, דיווח כי אלפי העולים והנושרים המגיעים מדי שבוע מספרים אמנם על תורים ארוכים במשרדי האוביר, אך פה-ושם החלו להצטבר בידיו גם ידיעות על כך שכמה ממשרדי הרישוי באוקראינה

נסגרו. ישה היה זה שהעלה ראשונה את החשש שסגירת משרדי האוביר באוקראינה, שלשם שלחנו עשרות אלפי הזמנות (ויזובים) ומשם הגיע הזרם הגדול ביותר של היוצאים, מבשרת, אולי, את מגמת השלטונות לצמצם את היציאה. ואמנם עם הזמן החלו להיסגר משרדי אוביר גם מחוץ לאוקראינה, ובמשרדים שעוד פעלו הונהגה סחבת.

מיהרתי לווינה כרי לפגוש אישית את היוצאים מברית-המועצות. במהלך שיחותי נוכחתי לדעת שרבים מן הבאים לווינה עדיין לא ידעו על דבר סגירת משרדי הרישוי. שליחינו בווינה לא רק שגילו מבעוד מועד את כוונת השלטונות הסובייטים לצמצם את ממדי היציאה ואולי אף להפסיקה, אלא הסיקו מכך שמוסקבה החליטה, ככל הנראה, "לסגור את הברז" בהדרגה, כדי לא לעורר גל מידי של מחאות במערב.

יצאתי ללא דיחוי לארצות-הברית כדי לעורר שם את תשומת הלב למפנה החשאי המתחולל במדיניות ההגירה של ברית-המועצות. הסתבר לי, שהשיטה הסובייטית שסגרה את הברז בהדרגה, כמעט והצליחה, שכן אפילו הסנטור ג'קסון ששמע את חששותי, נאחז במספר המרשים למדי של היוצאים. הסברתי לו שאלה המגיעים עתה ואלה שעתידיים להגיע בחודשים הקרובים, נמצאים למעשה בצנרת, ורק בתחילה השנה הבאה, ילך ויקטן מספר היוצאים וכך אכן היה.

פגישה חשאית בווינה עם איש-קשר מאודסה

וינה, בזכות קרבתה הגיאוגרפית לגוש המזרחי, היתה זירה לכמה וכמה מגעים בלתי שגרתיים, שעל אחד מהם ברצוני לספר כאן.

באחד הימים העביר לנו פעיל אודסאי מסר על-אודות עיתונאי יהודי העובד בבטאונה של חברת ספנות ממשלתית המשיטה ספינות תיירות על-פני הדנובה, המגלה נכונות לפגוש בווינה, לשם מגיעות הספינות, איש קישר ישראלי ולקבל ממנו בשבילם חומרי הסברה ועזרה כספית, שהם זקוקים להם מאוד. המסר כלל גם את תאריך בואה של הספינה, האמורה לעגון ימים אחדים בעיירה ליד וינה, והוראות כיצד אפשר ליצור קשר עם אותו עיתונאי יהודי.

כל זמן שלישראל היתה שגרירות בברית-המועצות היתה אודסה אחד ממוקדי הפעילות של שליחי "נתיב" במוסקבה, שביקרו בה לפרקים. הק.ג.ב. של אודסה לא שבע נחת מביקורי הדיפלומטים הישראליים, ולא אחת "טיפלו" בהם. כשנותקו היחסים הדיפלומטיים והחלה תקופת התיירים, נעשתה עיר הנמל החשובה שלחופי הים השחור אגוז קשה לפיצוח. אנשי הק.ג.ב. טיפלו בשליחינו ביד קשה, והדבר מנע מאיתנו לקשור שם קשרים קבועים עם פעילי עלייה ולהביא להם חומר הסברה. על-כן נקל להבין עד כמה עורר בנו המסר מאודסה התרגשות.

הפנייה מאודסה העלתה, כמובן, חשדות, שכל העניין אינו אלא פרובוקציה של

הק.ג.ב. האמת היא שגם אצלי התעורר חשד דומה. בהתייעצות הצגתי שאלה שהיתה בבחינת שאלת מפתח. "נניח," אמרתי "שזאת פרובוקציה של הק.ג.ב. או, לחילופין, זאת אכן תכנית שיזמו פעילי עלייה, ובק.ג.ב. 'עלו' עליה - אז מה? במקרה הגרוע ביותר יפול החומר שנמסור ליהודי מאודסה לידי הק.ג.ב." אכן הנזק, בעיני, לא יהיה רב. סברתי שאם היוזמה היא של פעילי עלייה והק.ג.ב. איתר אותם, ממילא יוענשו האשמים, גם אם נחליט שלא להענות לפנייתם ולא נפגוש את איש הקשר בווינה. כנגד זה, עלינו לקחת בחשבון שאם לחשדותנו אין יסוד, הרי שלא רק שהפסדנו הזדמנות להעביר לפעילים באודסה חומר וכסף, אלא גם נאכזב אותם קשות. הם הסתכנו ומצאו אלינו דרך, ואילו אנו נרתע ולא נגלה תושיה. "אם ניכשל," טענתי, "יצטערו הפעילים שהק.ג.ב. הערים עלינו, אך ידעו שגילינו נכונות לבוא לעזרתם." סוכם שנעשה נסיון לפגוש בווינה את "השליח מאודסה". בשנים ההן שרצה בירת אוסטריה סוכני ק.ג.ב., שלא בחלו ב"מבצעים מלוכלכים", וסוכני שירותים חשאים של המערב. הנחתי, וכך הניחו גם עמיתי, שהנושא שאנו עוסקים בו אינו מן הסוג שמזמין צעדים קיצוניים מצד הק.ג.ב. ובכל זאת החלטתי שאני אישית אנסה לפגוש את היהודי מאודסה. לא התייעצתי עם עמיתי במוסד או בשירותי הבטחון. הייתי בטוח שהם יגלו התנגדות להרפתקה זו. מבחינת ההגיון הקר שלהם, ייתכן שצדקו. את ראש-הממשלה ודאי שלא רציתי לערב בעניין. לקחתי על עצמי את האחריות והשתמשתי לצורך זה בשיקול דעתי בלבד.

וכך מצאתי את עצמי בערב סגרירי במכוניתו של אברהם כהן העושה דרכה מווינה לעיר נמל על גדות הדנובה. אברהם כהן, אחד משליחני בווינה, היה "בחור לעניין", שקול ורגוע, בעל תושייה וקפדן. הוא היה זה שיצר את הקשר עם האודסאי וקבע את המקום ואת שעת המפגש. עצרנו במרחק-מה מבית-קפה קטן ומשם המשכתי ברגל. אברהם שהיה גם הנהג וגם "המאבטח" התמקם כך שיוכל להשגיח על הכניסה לבית-הקפה. השליח האודסאי כבר המתין לי במקום שלקוחות מעטים היו בו. האיש שישב מולי היה, לפי הערכתי, בסוף שנות השלושים לחייו. הוא נראה רגוע מאוד. קולו השקט ונימת הבטחון העצמי שהפגין בדבריו, אכן הדאיג אותי. בו במקום החלטתי לנהוג כפי שנהגתי בשנות החמישים בפגישותי המקריות עם יהודים בברית-המועצות. החלטתי שאשאל אותו על-אודות יהודים באודסה ואספר לו על ישראל מתוך הנחה, שיייתכן ותוכן דברי ימסרו לק.ג.ב. לא הייתי מרגל והשאלות ששאלתי לא היו אופרטיביות אפילו לגבי פעילי העלייה. את הסיפורים שלי על ישראל, על בעיות הקליטה ועל מאמצי היהודים בתפוצות להשפיע על ממשלת ברית-המועצות לאפשר ליהודים שרוצים בכך לעלות, יכול הייתי לספר גם לאדם שהיה מציג את עצמו בפני כאיש הק.ג.ב. החומר והספרים שמסרתי, היו בוודאי מוכרים לק.ג.ב. כחומר שנהגו להבריא תיירים יהודים. מסרתי לו גם סכום כסף ברובלים סובייטים, שאותם השיג בשבילי אברהם. כאשר מסרתי לאיש את הכסף, הדגשתי בפניו שהוא נועד לסייע למשפחות מסורבי עלייה, אשר נשארו בלי עבודה וללא פרנסה. שאלתי אותו האם אינו חושש שבמכס ימצאו אצלו את הספרים? אך הוא הביע בטחון שלא יגלו

את החומר, ואם יגלו, אמר, יספר שקיבל את הספרים בפגישה מקרית. לכל היותר יוחרמו הספרים והוא יינזף. הבחור סיפר לי שרבים מיהודי אודסה אמנם רוצים לעלות, אך רבים עוד יותר אינם חושבים עדיין על עלייה. כמו כן סיפר על נישואי תערובת רבים ועל כך שמעטים מאוד מבקרים בבית-הכנסת. הוא לא היה מודע לפעילותם של הרפיוזביקים או שלא רצה לשוחח על כך. גם לאחר שנפרדנו, לא הייתי בטוח אם אכן פגשתי באיש קשר של פעיל עלייה או שמא היה זה יהודי בשירות הק.ג.ב.

רק כעבור שנים נודע לי שכל זה נעשה בידיעתם ובפיקוחם של אנשי הק.ג.ב., ואולי אף ביוזמתם. מטעמים שלהם, לפחות בהתחלה, הגיע חלק מן הספרים לידי הפעילים ואולי גם הכסף. אך גם לאחר שנודע לי מה קרה למעשה, לא הצטערתי על הפגישה עם "השליח מאודסה". נזק לא נעשה ולפעילים הוכחנו שאנו מוכנים להסתכן כדי להיענות לבקשותיהם.